

מדיניות הביטחון של ברה"מ במלחמת יום הכיפורים

רס"נ שבתאי

ביולי 1972 החליט הנשיא סאדאת לגרש את היועצים הצבאיים הסובייטיים ממצרים, אולם התברר כי לשתי המדינות היה אינטרס בסיסי להמשיך ולקיים מידה מסוימת של שיתוף פעולה שימנע קרע מוחלט ביחסיהם המשותפים. בינתיים החלו שליטי ברה"מ להכשיר ביתר אינטנסיביות מוקדי חדירה אלטרנטיביים בזירה המזרח-תיכונית (סוריה, עיראק, סומליה ודרום תימן), אך נוכח מרכזיותה של מצרים בעולם הערבי, המשיכה מוסקבה לראות בקהיר נקודת משען עיקרית לשמירת השפעתה האסטרטגית באזור. מנהיגי מצרים מצידם העריכו כי ללא קיום מידה כלשהי של יחסי גומלין לא ניתן יהיה להכין את המלחמה הבאה נגד ישראל. מערך היחסים החדש שהתגבש בין שתי המדינות הללו בשנים 1972—1973 היה מבוסס, איפוא, על ההנחה המצרית הבסיסית כי חידוש המלחמה נגד ישראל הוא תהליך בלתי נמנע. יתר על כן, מצרים העריכה כי ניתן להגיע להסכם עם ברה"מ לפיו היא תספק לה ציוד צבאי חיוני מבלי שתסתכן בעימות ישיר עם ארה"ב, אשר ישבש את תהליכי הדטנט בין שתי מעצמות העל.

קשה עדיין להעריך במדויק את תפקידה של ברה"מ בהכנת המלחמה האחרונה, ברם מעבר לכל ספק היא העובדה כי לולא הסיוע הצבאי הנדיב שהעניקה ברה"מ למצרים, סוריה ועיראק לפני הקרבות ובמהלכם, לא היתה המלחמה פורצת. זאת ועוד: אף כי אין הוכחות ברורות לכך, קשה להאמין כי היועצים הסובייטיים לא נטלו חלק בתכנון המהלכים הצבאיים הערביים. יחד עם זאת, יש להסתייג ולומר כי למרות שהסיוע הסובייטי במערכות נשק מתוחכמות ובהדרכת הצבאות הערביים מהווה נתון יסודי בתהליך הדירתה המדינית של ברה"מ למזרח התיכון, אין הדבר מעיד בהכרח על הכנה ישירה של מלחמת יום הכיפורים. על סמך עיון שיטתי במידע הגלוי שהתפרסם

מלחמת יום הכיפורים, הבליטה יותר מכל אירוע אחר את המאפיינים העיקריים הקשורים ביישום מדיניות הביטחון הסובייטית בזירת המזה"ת. עיון שיטתי בביטויי מדיניות זו במהלך מלחמת יום הכיפורים עשוי לסייע בחיזוי מהלכים צבאיים ומדיניים אפשריים של הסובייטים במשברים שעלולים לפרוץ בעתיד.

השלב השני של המלחמה

עם שינוי המאזן הצבאי לטובת ישראל ברמת הגולן (החל מה-10 באוקטובר) ובחזית הדרום (החל מה-14 בו) הל שינוי במדיניות ברה"מ. המנהיגים הסובייטים האמינו כי הדרך הטובה ביותר להגן על האינטרסים שלהם בזירה היא „להקפיא“ את התישגים הצבאיים של הצבאות הערביים על-ידי כפיית הפסקת אש בחסות שתי מעצמות העל במסגרת האו"ם. המהלכים הדיפלומטיים של ברה"מ בשלב זה מחזקים את ההנחה כי הקרמלין שאף להציב יחידות צבאיות סובייטיות ואמריקניות תחת חסות האו"ם במגמה להכשיר את הקרקע לנזכחות צבאית סובייטית לגטימית בזירת המזרח.

ב-21 באוקטובר הסכימו וושינגטון ומוסקבה ליוזם במשותף במסגרת מועצת הביטחון את החלטה מספר 338 אשר קראה להפסקת אש מיידית ולהגשמת החלטה 242 מחדש נובמבר 1967 (עיקרי ההחלטה סוכמו במהלך דיונים אינטנסיביים שניהל קיסנינג'ר עם ברז'נייב ב-20 באוקטובר במוסקבה).

על-אף אישור התעצה האמריקנית-סובייטית על-ידי מועצת הביטחון, נמשכו הקרבות וצה"ל הצליח להרחיב את המאחז הישראלי בגדה המערבית של תעלת סואץ. הסובייטים יזמו הצעת החלטה נפרדת במועצת הביטחון שעיקרה היו נסיגת הכוחות הלוחמים לעמדות שהוזיקו ב-22 באוקטובר וכן שיגור משקיפי או"ם לפקח על ההסכם. החלטה זו נתקבלה על-ידי מועצת הביטחון ב-23 באוקטובר כהחלטה מספר 339.

נוכח הסכנה לעצם קיום משטרו של סאדאת (הדרכים לקהיר היו פתוחות בפני צה"ל וסכנת השמדה נשקפה לארמיה השלי-שית) החליטו הסובייטים להגביר את המתיחות בזירה מתוך מחשבה שסכנת עימות בינמעצמתי תגרום לכך שושינגטון תפעיל את השפעתה על מנהיגי ישראל שיורו לצה"ל לחדול מהתקדמותו, בעיקר בחזית הדרום. ברה"מ ניסתה להשיג הסכמה אמריקנית להצעתו הנואשת של נשיא מצרים שתבע במפגיע לשגר כוחות צבא אמריקניים וסובייטיים לזירה, כדי להכריח את צה"ל לסגת לעמדות ה-22 באוקטובר. נוכח חוסר הצלחתם של הסובייטים להשיג את אישורה של וושינגטון למהלך חריג זה, החל הקרמלין לאיים על הממשל האמריקני כי יחידות צבא סובייטיות ישוגר באורח חד צדדי לזירה, במגמה לכפות הפסקת אש על הצדדים היריבים (איגרת ברז'נייב לנשיא ניקסון ב-24 באוקטובר). איומים אלו לוו על-ידי סדרת מהלכים צבאיים שנועדו להבהיר לושינגטון כי עמדת הסובייטים היא „חד משמעית“ והם נחושים בהחלטתם. במסגרת זו ביצעה ברה"מ את המהלכים הבאים: הוכפל היקף הצי הסובייטי שיהיה מוצב במימי הים התיכון; הוכרזה כוננות כדינמיות מוטטות סובייטיות; ננקטו צעדים שונים שנועדו להפגין כי הסובייטים מתכננים שיגור גייסות לוחמים לזירה. תגובת הממשל האמריקני היתה הכרזת כוננות צבאית ב-25 באוקטובר ביחידות צבאיות אמריקניות ברחבי העולם, כולל יחידות מצויירות באמצעי שיגור גרעיניים אסטרטגיים. תגובתה החד-משמעית של ארה"ב הביאה את ברה"מ לסגת מאיומה להציב גייסות לוחמים במזרח, ולקבל על עצמה את החלטת מועצת הביטחון 340 מ-25 באוקטובר שהביאה בסופו של דבר להפסקת-אש בחזית הדרום.

גם כיום לא ברור מה הניע את שליטי ברה"מ לנקוט מדיניות איומים בשלהי המלחמה. אסכולה אחת טוענת כי הסובייטים

בעיתונות מערבית, לא ניתן לקבוע כמה זמן מראש ידעו הסובייטים על ההחלטה לפתוח במתקפה צבאית כנגד ישראל. יתכן כי פיננסיים החפזו של יועצים ומומחים סובייטים מסודיה ב-4-5 באוקטובר, יש בו כדי להעיד כי לסובייטים נודע על מועד המלחמה אך 3-4 ימים בטרם החלה המהלכים שנקטו הסובייטים בשלב זה מצביעים על כך שברה"מ צפתה כי במקרה של פרוץ סכסוך מזוין נוסף בין הערבים לישראל, תביס זו האחרונה בקלות את הצבאות הערביים, כפי שאירע במלחמת ששת הימים. נוכח רצונה של מוסקבה לטפח את תהליכי הדטנט עם וושינגטון ונוכח חששה מתבוסה ערבית נוספת, אותתה ברה"מ לארה"ב כי התקפה ערבית ממשמשת ובאה. בכך ניסתה ברה"מ למנוע פגיעה במירקם התבנה הבינ-מעצמית, גם מתוך חשש מעימות צבאי ישיר עם ארה"ב. מן האמור לעיל משתמע כי ההחלטה המעשית על פתיחה במלחמה נפלה בקהיר ודמשק ולא במוסקבה.

השלב הראשון של המלחמה

הצלחתם של הערבים להשיג יתרונות קרקעיים בשלב הראשון של המלחמה גרמה להערכת מצב מחדשת בקרמלין. הסובייטים שהופתעו ככל הנראה מההפתחותיות הראשונות, החליטו להעמיק את השפעתם במזרח, תוך נכונות להפר בצורה גסה את הסכמי הדטנט שנחתמו אך שלושה חדשים קודם לכן במהלך מפגש הפסגה השני בין ניקסון וברז'נייב בוושינגטון. זאת, כל עוד העריכו כי „תרומתם“ למאמץ המלחמה הערבי לא תביא לידי עימות צבאי ישיר עם האמריקאים. התרומה הסובייטית להונת מאמץ המלחמה הערבי, התבטאה בין השאר בדברים הבאים:

- שיגור מסיבי של ציוד צבאי בדרכי האוויר והים לצבאות סוריה ועיראק, החל מה-10 באוקטובר.
 - עידוד מדינות ערביות נוספות להצטרף למעגל המלחמה נגד ישראל. (ב-9 באוקטובר שיגר ברז'נייב איגרת אישית לבומדיין שהאיצה בו להשתלב במלחמה באורח פעיל).
 - כלי התקשורת ההמוניים של ברה"מ שיבחו את הנכונות הערבית להפעיל את חרם הנפט כנגד המערב ה„אימפריאליסטי“.
 - הסובייטים התנגדו בשלב זה לכל הנסיגות האמריקניים להביא להפסקת אש בין הצדדים הלוחמים.
- המדיניות הסובייטית ניצלה את היתרונות בהם זכו הצבאות הערביים, תוך נסיון לבסס מאזן צבאי חדש בין מדינות ערב וישראל. אופייני הוא כי בעוד ששידורי הרדיו הסובייטיים למערב הבלטו את רצונה של ברה"מ בהמשך הליכי הדטנט, הדגישו השידורים בערבית את הסיוע והתמיכה הסובייטית למדינות ערב.

אכן חששו שהמשך הקרבות לאחר ה-22 באוקטובר טומן איום לעצם משטרו של סאדאת. כתימוכין, טוענים חסידי אסכולה זו כי סאדאת הסכים להצעה הסובייטית להפסקת אש רק לאחר שברזנייב התחייב ישירות כי ברה"מ תאכוף את ההסכם, ולו לבדה, על ישראל. האסכולה השניה גורסת כי הסובייטים ראו במשבר המתפתח שעת כושר נאותה להציב כוחות צבאיים סובייטיים ובכך להניח אבן יסוד לנוכחות צבאית לגיטימית בזירה, שתשמש בסיס להשפעה סובייטית במזוה"ת. לדעתו, אף-על-פי שהסובייטים שאפו ללחוץ על האמריקאים להסכים להצבת גייסות לוחמים מצבאות ארה"ב וברה"מ, הרי בסיסו של דבר לא היו מוכנים להסתכן בעימות צבאי ישיר עם ארה"ב, "בעבור" המזוה"ת. ניתן להניח כי הסובייטים רצו להשיג באמצעות מדיניות איומים פיתרון פוליטי אשר יקבל גם גושפנקה אמריקנית.

צפי לעתיד

ניתוח המאפיינים העיקריים של מדיניות הביטחון של ברה"מ במהלך מלחמת יום-הכיפורים, עשוי לסייע לחזות תסריט של מהלכים צבאיים ומדיניים סובייטיים במצבי משבר עתידיים במזוה"ת. בשלב ראשון של תסריט כזה ינקטו הסובייטים צעדים אלה: שיגור מיידני של אספקה צבאית בדרך האויר והים לצבאות הערביים; ניסיון לתאם את מאמץ המלחמה של הצבאות הערביים; הזנת המפקדות העליונות הערביות במידע אופרטיבי וטקטי במהלך הקרבות; הגנה על גמלים וקטעי חוף של מדינות ערביות; התנגדות לנסיגות להביא לחתימת הפסקת אש כל עוד נהנים הצבאות הערביים מיתרונות בשדה הקרב. באופן כללי ניתן לראות את צעדי הסובייטים כניסיון לנצל במידת האפשר הישגים קרקעיים של הערבים, במגמה לערער את מאזן הכוחות הצבאי במזוה"ת לטובת, "המחנה הסוציאליסטי-טי". זאת, כל עוד אין פעילות סובייטית תריגה בזירה טומנת בתוכה סכנה לעימות צבאי ישיר עם ארה"ב. מנהיגי ברה"מ רואים בהרחבת ההשפעה הסובייטית באזורי עולם שונים פועל יוצא מהגברת הסיוע הצבאי והמחשתי לנוכחות הצבאית באזור רים שונים. עם זאת, ברור להם כי עוצמתה הצבאית של ברה"מ הן בתחום האסטרטגי-גרעיני והן בתחום הקונבנציונלי (ובעיקר יכולתה להתערב באורח צבאי מחוץ לתחומי היבשת הארוסה-יינית) נחותה עדיין ביחס לארה"ב וכי מאזן הכוחות הצבאי בין שתי מעצמות-העל עתיד להישמר במתכונת זו לפחות עד תום העשור הנוכחי. אם נוסף לכך את הפיגור הכללי-טכנולוגי של ברה"מ בהשוואה למערב, הרי לנו אילוצים חריפים על מדיניות הביטחון הסובייטית אשר עומדים ביסוד דבקותה הנוכחית בקיום מערך יחסים של שיתוף פעולה ותחרות בריזמניים עם ארה"ב (דטנט).

בשלב השני של תסריט זה תכלול מסכת הפעולות הסובייטית את המהלכים הבאים: שאיפה להשיג הפסקת-אש מהירה במגמה להקפיא הישגים ערביים ולמנוע סכנת התלקחות ביניים מעצמתית; השמעת רמזים בדבר אפשרות התערבות צבאית סובייטית חד צדדית בזירה, שיהיו מלווים בצעדים צבאיים הפוגתיים להמחשת "רצינות" האיום. צעדים אלה עלולים לכלול הגדלת היקף הצי הסובייטי המוצב בים התיכון, כולל תגבור ביחידות נחתים מצי הים השחור; הצבת הכוחות המוטסים הסובייטיים בכוננות שיגור לאיזור המזוה"ת; כינון מוצבי פיקוד

בחלקיה הדרומיים של ברה"מ; עריכת תמרונים צבאיים רחבי היקף ברחבי ברה"מ; מינוי מפקד בכיר באחד מהאזורים הצבאיים הסמוכים לזירת המזוה"ת (קווקו, אודיסה וכו'); הפרחת שמועות בדבר אפשרות שימוש בנשק גרעיני; איום לשגר "מתנדבים" סובייטיים שיסייעו לצבאות ערב; הסתייעות ביוגוסלביה או בבולגריה כתחנת מעבר לבניין הכוח הצבאי הסובייטי באיזור.

נוכח תגובה אמריקנית פסקנית, תיסוג ברה"מ מאיזמיה לשתף באורח פעיל כוחות צבאיים סובייטיים בלחימה נגד ישראל. עם זאת, תמיד קיימת האפשרות של מיסקולקולציה בהתנהגה הסובייטית במהלך משבר חריף בו נדרשים המנהיגים לקבל החלטות תחת לחץ האירועים בשטח. במצב כזה יכול הצבא הסובייטי להציב תוך זמן קצר דיבזיה מוטסת אחת או שתים בבירה ערבית כלשהי. צעד כזה יבוצע במגמה להמחיש לווינגטון וירושלים כי ברה"מ אינה מוכנה להסכים לנפילתן של בירות ערביות או לתבוסה של אחד מהצבאות הערביים. בחינת האופציות הצבאיות העומדות לרשותה של ברה"מ אינה מצביעה על אפשרויות ממשיות: מבחינה טכנית-צבאית יכולה, אמנם, השייטת הסובייטית המוצבת במימי הים התיכון להטיל הסגר ימי על נמלי ישראל, אך כל עוד מוצב הצי השישי האמריקני באגן הים התיכון, אין זה מתקבל על הדעת שהסובייטים יסתכנו בעימות ישיר עם ארה"ב. לצעד מסוג זה אין תקדים בהתנהגות סובייטית, וכמו כן אין כל אינדיקציה בדוקטרינה הצבאית או בתרגילים שנערכו בחיל-הים הסובייטי בעבר לאפשרות מימושה של אופציה כזו. מאותן סיבות לא סבירה גם האופציה של תקיפות אוויריות/ימיות נגד מטרות בישראל. נוכחותו של הצי השישי האמריקני מונעת גם את האפשרות של שילוב גייסות סובייטיים במבצעים אופנסיביים של צבאות ערב, מה גם שכוחות התערבות סובייטיים חסרים את היכולת הצבאית לנהל מבצעים ממושכים מחוץ ליבשת האירואסינית, בעיקר נגד כוחות צבאיים מודרניים. זאת ועוד: בדוקטרינה הצבאית הסובייטית, בתמרונים שעורך הצבא הסובייטי, בהיקף הכוחות המוטסים/מנחתים ובצידום, בכותרת התובלה הימי/אווירי — בכל אלה אין כל אינדיקציה כדי להעיד שהסובייטים מכינים עצמם לאפשרות של שיגור כוחות צבא. האופציה הסבירה ביותר היא שילוב כוחות סובייטיים במהלכים הגנתיים של צבאות ערב, כפי שהיה במלחמת יום-הכיפורים (שילוב חטיבת הגנה אווירית סובייטית בעומק המערך הסורי).

סיכום

מעמדה האסטרטגי של ברה"מ מול ארה"ב; מעמדה הגיאוגרפי פוליטי ביחס למערב אירופה וסין; פעולותיה באזורי העולם השלישי, ובמזוה"ת במיוחד — כל אלה מוליכים למסקנה כי יכולתה של ברה"מ ליזום מהלכים צבאיים חריגים במצבי משבר עתידיים, מוגבלת למדי. אין להתעלם, כמובן, מהסיכונים הטמונים בסיועה של ברה"מ למאמץ המלחמה הערבי נגד ישראל, אך בחינה מקיפה של האילוצים הקיימים על מדיניות הביטחון הסובייטית עשויה למנוע בעתיד תפיסה מעוותת בדבר אפשרויותיה הצבאיות של ברה"מ במימוש מטרותיה בזירה.